

УДК 159.95–056.

С. П. Єгорченко

аспірант кафедри клінічної психології ІШО
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНІВ ТРИВОГИ
І ПОВЕДІНКОВИХ ПАТЕРНІВ З СОЦІАЛЬНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ
СЕРЕД НАРКОЗАЛЕЖНИХ І ОСІБ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ В ТРИВАЛІЙ
РЕМІСІЇ**

У статті описані кореляційні взаємовідносини між рівнями тривоги, соціальною спрямованістю та поведінковими патернами серед наркозалежних. Було обстежено 2 групи: 1 групу склали 118 осіб, що вживають на даний час наркотики; 2 групу склали 118 осіб, які перебувають у ремісії строком від 4 до 10 років. Виявлена достовірна різниця по деяких психологічних чинниках та поведінкових реакціях на фруструючу ситуацію.

Ключові слова: наркозалежність, ремісія, мотиви вживання, тривога, фрустрація.

У даній статті ми б хотіли розглянути, яким чином взаємозв'язані і, ймовірно, взаємообумовлені високі рівні тривоги з адекватністю і конструктивністю поведінки, а також соціальною спрямованістю життєдіяльності в умовах фрустрації. Проблемою тривоги здавна займалися, зокрема, ті філософи, кого цікавили питання етики і релігії. Мислителі, яких особливо приваблювали такі предмети, як тривога і страх, зазвичай не прагнули до створення відвернутих уможлядних систем, їх більше приваблювали екзистенціальні конфлікти і кризи, супроводжуючі життя людини. Вони не могли відмахнутися від проблеми тривоги, як це не вдається жодній сучасній людині. По-перше, до таких мислителів можна віднести Спінозу, Паскаля і, особливо, К'єркегора [1, 2, 3].

Не маючи можливості в даній статті детально розглянути їхні погляди і оцінити внесок у розв'язок даної проблеми, відзначимо лише, що всі вони пов'язували тривогу людини з історичними економічними і культурно-соціальними умовами життєдіяльності суспільства.

Тривога кожної окремої людини обумовлена її положенням в певній точці історичного розвитку культури, тому для розуміння тривоги людини нам необхідно мати уявлення про її культуру, у тому числі про основні концепції, які оточували її в дитинстві. Для розуміння механізмів розвитку тривоги важлива ідея про дихотомію психічного і тілісного, сформульована Декартом і підтримана іншими мислителями сімнадцятого сторіччя. Ці положення вплинули на багатьох людей у кінці дев'ятнадцятого і впродовж всього двадцятого сторіччя: вони породили відчуття психологічної нецільності людини і викликали тривогу. Інша важлива тема — тенденція нашої культури звертати увагу переважно на “раціональні”, технічні феномени і пригнічувати так звані “ірраціональні” переживання. Оскільки

тривога завжди в якійсь мірі ірраціональна, у нашій культурі це переживання витіснялося. Зазвичай ми звертаємо увагу лише на ті переживання, які сприймаються як “раціональні”, для яких існують розумні “причини” і, відповідно, саме такі переживання отримують право стати об’єктом наукового вивчення.

Прагнення виключити зі свідомості всі думки і відчуття, які не можна прийняти з “розумної” точки зору, або неможливо пояснити, звичайне для багатьох сучасних людей. Оскільки страх є щось типове і визначене, ми можемо знайти для нього “логічні” причини і вивчати страх за допомогою математичних методів. Але тривога зазвичай сприймається як щось ірраціональне. Тенденція витіснити тривогу, оскільки вона видається ірраціональною, або раціоналізувати її, тобто перетворювати на “страх”, в сучасному суспільстві властива не лише одним інтелектуалам [4].

Нагадаємо уявлення О. Ранка про тривогу, узгоджені з його думкою про те, що центральною проблемою розвитку людини є індивідуація. За його переконанням, все життя людини — це безперервна низка відділень, що нагадують відділення від матері. Кожне з них дає людині можливість стати самостійнішою. Народження є першою і найбільш драматичною подією в цьому ряду відділень, але подібні переживання — більшою чи меншою мірою — людина випробовує при відлученні від грудей, коли вона вперше йде в школу, коли дорослий відділяється від свого холостого достатку і одружується, те ж саме відбувається на кожному етапі розвитку особи аж до останнього відділення, яким є смерть. Тривога ж, на думку Ранка, є побоювання, супроводжуюче подібні етапи відділення. Тривогу випробовують при зміні попередньої ситуації, де існувала відносна єдність з навколишнім середовищем, від якого людина залежала: це тривога перед необхідністю стати самостійною. Але тривога виникає і у тому випадку, коли людина чинить опір відділенню від безпечної ситуації: це тривога втрати своєї самостійності. Первинна тривога немовляти пізніше виявляється в житті людини в двох формах: як страх життя і страх смерті.

Ці два терміни, які на перший погляд видаються досить розпливчати-ми, мають відношення до двох аспектів індивідуації, що супроводжують всю нескінченну різноманітність людських почуттів. Страх життя є тривога перед будь-якою новою можливістю, яка передбачає самостійну дію. Це “страх перед необхідністю жити незалежно від інших”. Така тривога, продовжує О. Ранк, з’являється в той момент, коли людина відчуває присутність в собі творчих здібностей. Прояв цих здібностей спричинить встановлення нового ладу речей — в результаті може виникнути не лише витвір мистецтва, але і новий лад взаємин з іншими людьми, або нові форми самоінтеграції. Таким чином, творчі можливості несуть в собі загрозу відділення від минулих взаємин. Страх смерті, як його розумів Ранк, є чимось протилежним. Страх життя є тривога при “русі вперед”, до своєї неповторності, а страх смерті — тривога при “русі назад”, тривога втрати своєї особистості. Ця тривога виникає у людини тоді, коли її поглинає ціле або, якщо говорити психологічною мовою, коли вона застигла в ситуації залежних симбіотичних стосунків [5].

К. Хорні надавала велике значення взаємному впливу тривоги і ненависті. На її думку, серед інтрапсихічних чинників, що провокують виникнення тривоги, на першому місці знаходиться ненависть. Фактично “агресивні імпульси різного роду є основним джерелом невротичної тривоги”. Тривога викликає ненависть, а агресивні імпульси, у свою чергу, породжують тривогу. Не дивно, що людина відчуває вороже ставлення до тих переживань і тих людей, які є загрозою і породжують болісне відчуття беспорядності і тривоги. Але оскільки невротична тривога є наслідок слабкості і залежності від інших, “сильних” людей, вороже відношення до цих людей ставить під загрозу залежність, яку невротик прагне зберегти за будь-яку ціну. Так само інтрапсихічний імпульс агресії, направлений на цих людей, будить страх покарання або відповідної агресії, і тому підсилює тривогу. Міркуючи про взаємний вплив тривоги і ненависті один на одного, К. Хорні приходить до висновку, що “особливо важливою причиною” тривоги є “пригнічені агресивні імпульси” [6].

Тривога, як вважає Г. С. Салліван, виникає у немовляти внаслідок боязні несхвалення з боку значимого іншого. Дитина починає переживати тривогу за допомогою емпатії, відчуваючи несхвалення матері задовго до того, як у неї з’являється здатність усвідомлювати. Немає сумніву, що несхвалення матері має величезний вплив на дитину. Воно ставить під загрозу взаємовідношення між нею та миром дорослих. Ці взаємини для немовляти критично важливі, від них залежить не лише задоволення фізичних потреб, але і відчуття безпеки. Тому тривога сприймається як тотальне, “космічне” відчуття. Схвалення матері супроводить винагорода, а несхвалення — покарання. Але ще важливіше той факт, що несхвалення спричиняє за собою відчуття дискомфорту та тривоги. Система схвалення і винагороди або несхвалення і дискомфорт (тривоги) є важливими знаряддями аккультурації і навчання впродовж усього життя людини [7].

Р. Мей каже, що тривога є важливим повчальним чинником, сприяючим формуванню певних психічних, розумових і поведінкових патернів, відхилення від яких, у свою чергу, здатне підсилити тривогу. В той же час, тривога, більшою чи меншою мірою, спрямовує паралізуючу дію на продуктивність людини — її здатність мислити, відчувати, планувати і діяти. Саме такий паралізуючий ефект тривоги пояснює відомий афоризм: “Тривога зводить всю працю нанівець”. “Розмите” ставлення до себе, до оточення й інших аспектів дійсності ілюструє положення про те, що тривога порушує здатність адекватно оцінювати стимули і проводити розділення між суб’єктом і об’єктом. Проте, якщо людина здібна до продуктивної роботи, то відбувається протилежне: робота зводить тривогу нанівець [8].

У зв’язку з вищезгаданим, здається цікавим і гостроактуальним вивчити поведінкові патерни і соціальну спрямованість у наркозалежних в умовах фрустрації і їх кореляцію з рівнем тривоги.

Мета роботи: вивчення кореляційних взаємин між рівнем тривоги і поведінковими патернами і соціальною спрямованістю в умовах фрустрації.

Гіпотези, що перевіряються: 1) В умовах фрустрації підвищується рівень тривоги. 2) Підвищений рівень тривоги обумовлює зниження адек-

ватності і конструктивності в оцінці і завершенні фруструючої ситуації.
3) Стабілізація фруструючої ситуації здатна зменшити рівень тривоги.

Нами були обстежені 236 випробовуваних у віці від 27 до 40 років, розділених на дві групи. Першу групу склали 118 чоловік, що вживають наркотичні речовини в даний час, протягом 3–10 років. Друга група складалася з 118 обстежених, що знаходяться в тривалій ремісії строком від 4 до 10 років.

Були використані тести “Рівень тривоги” Дж. Тейлора [9] і “Методика вивчення фрустраційних реакцій” С. Розенцвейга [10].

Вибір даних методик обґрунтований тим, що, на наш погляд, саме у даній площині відбуваються видимі зміни обстежуваних в обох групах.

У 1 групі фрустрація і тривога були зумовлені перервою у вживанні наркотичних речовин, спробою змінити свої соціальний статус і оточення, світогляд і життєдіяльність, інакше кажучи — спробою почати нове життя.

У 2 групі фрустраційні і тривожні спалахи найчастіше були зумовлені тим, що вже дорослі люди, не навчені своєчасно конструктивно і адекватно врегульовувати проблематичні ситуації і від рішення яких раніше вони ховалися за наркотичними речовинами, зіткнулися з ними віч-на-віч у тверезому стані.

У методиці дослідження фрустраційних реакцій С. Розенцвейга випробовувани свідомо або несвідомо ідентифікують себе із змальованим на картинці персонажем. Тому сумарний профіль відповідей на ситуації методики розглядається як основний показник, що відображає характерні для самого випробовуваного способи реагування на фрустрацію [11].

Математична обробка результатів дослідження проводилася з використанням критерію Фішера [12].

Робота проводилася в реабілітаційних центрах “12 Ступенів”, “Vita” і суспільстві “АН “ (анонімні наркомани) м. Одеси.

В результаті дослідження були набуті наступні значення для рівнів тривоги: 1 група — 31,33 бала; 2 група — 20,96 бала.

В результаті порівняльного аналізу між групами були зафіксовані певні відмінності, що відображені в таблицях 1, 2.

Таблиця 1

Визначення достовірності відзнак між рівнями тривоги в обох групах

Групи	Є ефект		Немає ефекту		Сума
	Кількість обстежених	%	Кількість обстежених	%	
1	115	97,5	3	2,5	118
2	55	46,6	63	53,4	118
Сума	170		66		

1 група — активні наркозалежні;

2 група — залежні, що знаходяться в тривалій ремісії.

За критичний рівень прийнято середнє значення рівня тривоги в 2 групі (M=20,96).

$\phi 1 (97,5 \%) = 2,824$ $\phi^* \text{ эмп} = 10,15 (p < 0,001)$

$\phi 2 (46,6 \%) = 1,503$ $\phi^* \text{ эмп} > \phi^* \text{ кр}$

На підставі отриманих даних виявлені значні і достовірні відмінності в рівнях тривоги між групами активних наркозалежних і залежних, що знаходяться в тривалій ремісії.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця поведінкових лідируючих патернів,
отриманих для обох груп

1 група			2 група		
	Середнє	%		Середнє	%
Е	5,79	25	Е	8,71	36,5
Г'	3,21	13	Г'	3,65	15,5
М	2,8	12,5	М	2,92	12,5
GCR	4,89	34,9	GCR	6,47	46,2

1 група — активні наркозалежні;

2 група — залежні, що знаходяться в тривалій ремісії;

Е — екстрапунітивна реакція агресії, направлена на оточення;

М — імпульсивна реакція, що відкидає відповідальність залучених в ситуацію осіб;

Г' — інтропунітивна реакція, що інтерпретує фрустрацію як сприятливу подію;

Г — інтропунітивна реакція, що означає прийняття відповідальності за вирішення фруструючої ситуації на себе;

GCR — спільний показник соціальної адаптації випробовуваних. Відображає у відсотках наскільки відповіді випробовуваних подібні до відповідей звичайних сторонніх людей.

Як видно, для 1 групи був отриманий профіль $E > Г' > М$. Згідно з даним профілем фрустраційних реакцій, в активних наркозалежних спостерігається домінуюче значення чинника Е, що свідчить про підвищені вимоги, що пред'являються ними до оточення. В поведінкових патернах переважають відкриті прояви агресії, звинувачення і ворожість, направлені зовні.

Чинник Г', що займає другу позицію серед лідируючих поведінкових патернів, вказує, що, незважаючи на наявну перешкоду, фруструюча ситуація інтерпретується як сприятлива, вигідна. Даний чинник може позначати жаль про можливу фрустрацію суб'єктом інших значимих осіб.

Показник чинника М, що має третє значення, свідчить про схильність наркозалежних відкидати будь-яке засудження, мінімізувати відповідальність особи, що потрапила у фруструючу ситуацію.

$E > Г' > М$ — профіль фрустраційних реакцій в осіб, що знаходяться в тривалій ремісії (група 2). При порівнянні двох профілів звертає на себе увагу якісна їх відзнака. Так, в групі 2 друге місце займає чинник Г', що характеризує суб'єкта, який сам береться вирішити фруструючу ситуацію, відкрито визнаючи або натякаючи на свою винність. При порівнянні першого і третього чинників в обох групах, незважаючи на їх якісну одно-

рідність, є достовірне підвищення рівня направленої зовні агресії в 2 групі ($p = 0,018$). Достовірних відзнак по чиннику М не виявлено.

На підставі отриманих даних можна зробити наступні висновки: у групі активних наркозалежних, що часто переживають фруструючі ситуації, значно і достовірно підвищується рівень тривоги у поєднанні із зниженням рівня відреагування негативних емоцій.

Підвищена агресивність в 2 групі у поєднанні з прийняттям відповідальності за завершення фруструючої ситуації на себе, сприяє ресоціалізації і подальшій адаптації колишніх наркозалежних. У світі поліпшення адаптації, продовження термінів ремісії і підвищення якості життя рівень тривоги знижується, що, у свою чергу, сприяє покращанню життя.

Література

1. Паскаль Б., Перье М., Перье Ж. Мысли. Малые сочинения. Письма. — М.: АСТ. Гуманистическая библиотека, 2003. — 536 с.
2. Сёрен Кьеркегор. Страх и трепет / Перевод Н. В. Исаевой и С. А. Исаева. — М.: Республика, 1993. — С. 13–112.
3. Спиноза Б. Трактаты: Пер. с лат. — М.: Мысль, 1998. — 446 с.
4. Декарт Р. Д. Сочинения в 2 т. / Пер. с лат. и франц. Т. I / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова. — М.: Мысль, 1989. — 654, [2] с, 1 л. портр. — (Филос. наследие; Т. 106).
5. О. Ранк. Травма рождения. Серия: Imago Издательство: Аграф, 2004. — 400 с.
6. Карен Хорни. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. Издательство: Айрис — Пресс, 2004. — 464 с.
7. Салливан Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии: Пер. с англ. — СПб.: Ювента; М.: КСП, 1999. — 347 с.
8. Роло Мэй. Смысл тревоги М.: Независимая фирма "Класс", 2001. — 457 с.
9. Личностная шкала проявлений тревоги (Дж. Тейлор, адаптация Т. А. Немчина) / Диагностика эмоционально-нравственного развития. Ред. и сост. И. Б. Дерманова. — СПб., 2002. — С. 126–128.
10. Тарабрина Н. В. Методика изучения фрустрационных реакций. Иностранная психология. М., 1994. — Т. 4, № 2. — С. 10–16.
11. Егорченко Светлана Петровна. Особенности межличностной коммуникации наркозависимых в условиях фрустрации // Медицинская психология. — 2008. — Т. 3 — № 4. — С. 36–39.
12. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. — Санкт-Петербург: Речь, 2004. — 349 с.

С. П. Егорченко

аспирант кафедры клинической психологии ИИПО
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ВЗАИМОСВЯЗЬ УРОВНЕЙ ТРЕВОГИ И ПОВЕДЕНЧЕСКИХ
ПАТТЕРНОВ С СОЦИАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ
У НАРКОЗАВИСИМЫХ**

Резюме

В данной статье описаны корреляционные взаимоотношения между уровнем тревоги, социальными установками и поведенческими паттернами среди наркозависимых. Были обследованы 2 группы: 1 группу составили 118 человек, употребляющих в настоящее время наркотики; 2 группу составили 118 человек, находящихся в ремиссии сроком от 4 до 10 лет. Обнаружено, что в 1 группе уровень тревоги практически вдвое выше, чем во второй. В свою очередь, во 2 группе отмечается повышенный уровень конструктивных ответов во фрустрирующей ситуации, что практически проявляется повышением социальной адаптации и дальнейшей ресоциализацией, сопровождаемых снижением уровня тревожности в повседневной жизни.

Ключевые слова: наркозависимость, ремиссия, мотивы употребления, тревога, фрустрация.

S. P. Egorchenko

postgraduate
I. I. Mechnikov Odessa national university

**THE STUDY OF THE ANXIETY'S LEVEL, BEHAVIOR'S PATTERNS
AND SOCIALITY AMONG DRUG USERS.**

Summary

There is an attempt to examine the anxiety's level, behavior's patterns and sociality among drug users in this article. Two groups were analyzed. There were 118 active drug dependents in the 1 group, and there were 118 past dependents with long remission from 4 to 10 years in the 2 group. According to the results of the testing there were the significant differences of the anxiety's level, behavior's patterns and sociality between the groups.

Key words: drugs, remission, anxiety, frustration.